

Fijałkowski, Adam

„Monasticon Cisterciense Poloniae, T. 1-2”, red. Andrzej Marek Wyrwa, Jerzy Strzelczyk, Krzysztof Kaczmarek, Poznań 1999 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 91/4, 597-600

2000

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

i pół stulecia¹⁴. Jest to jedna z najlepiej oświetlonych źródłowo batalii średniowiecza, dzięki czemu autor pokusił się o bardzo szczegółową analizę jej przebiegu, rekonstruując poszczególne fazy starcia pomiędzy Suchymi Krutami (Dürnkрут) i Jedenspeigen. Kilka następných artykułůw dotyczy szeroko pojętej historii sztuki. Rys rozwoju sztuk pięknych na dworze Przemysła Otokara II na tle sztuki środkowoeuropejskiej XIII stulecia, ograniczony tylko do zakomunikowania zasadniczych punktůw węzłowych zagadnienia, dał Jiří K u t h a n¹⁵. Z kolei Mario S c h w a r z z Wiednia ukazał poglądy badawcze na początki wiedeńskiej rezydencji władcůw Austrii — Hofburg¹⁶. Helena S o u k o p o v á z Pragi przedstawiła wpływ politycznych kontaktůw i zamierzeń Przemysła Otokara II na program ideowy praskiego mauzoleum Przemyslidůw — ufundowanego przez św. Agnieszkę kościoła św. Franciszka, wspólnej świątyni franciszkanůw i klarysek¹⁷. W tym samym nurcie utrzymana jest praca Kláry B e n e š o v s k i e j, która ukazała dzieje i architekturę klasztoru franciszkanůw i klarysek w Znojmie¹⁸. Trzeba bowiem wiedzieć, iż od maja 1279 r. przez około 17 lat krypta znojemskiego klasztoru minorytów była miejscem ostatniego spoczynku króla „żelaznego i złotego”; dopiero w lecie 1296 r. za sprawą Wacława II przeniesiono jego szczątki do katedry św. Wita. Zbyněk S v i t á k z Brna przedstawił codzienne kontakty austriacko–czeskie na przykładzie kariery Henryka, notariusza Przemysła Otokara II, kilkukrotnego kanonika i proboszcza w Gars am Kamp w Dolnej Austrii¹⁹. Libor J a n z Brna zajął się pozycją dostojnikůw tak licznie reprezentowanych na ziemiach czeskich zakonůw rycerskich na dworach ostatnich Przemyslidůw²⁰. Na koniec, dwaj autorzy — Tomáš K r e j č í k z Ostravy i Karel M a r á z z Brna — na przykładzie pieczęci Babenbergůw i Przemyslidůw przyjrzyli się recepcji typu pieczęci konnej w końcu XII i pierwszej połowie XIII w.²¹ Całość wydawnictwa kończy bardzo przydatny indeks osobowy i geograficzny.

Dariusz Karczewski
Akademia Bydgoska im. Kazimierza Wielkiego
Instytut Historii

Monasticon Cisterciense Poloniae, praca zbiorowa, red. Andrzej Marek W y r w a, Jerzy S t r z e l c z y k, Krzysztof K a c z m a r e k, t. I: *Dzieje i kultura męskich klasztorůw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej od średniowiecza do czasów współczesnych*, s. 300; t. II: *Katalog męskich klasztorůw cysterskich na ziemiach polskich i dawnej Rzeczypospolitej*, s. 560, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1999.

„Monasticon Cisterciense Poloniae” to wspólne, imponujące rozmiarem i szatą graficzną dzieło historyków, historyków sztuki i architektury oraz archeologůw współpracujących z Zespołem do Badań nad Historią i Kulturą Cystersów w Polsce, działającym przy Instytucie Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Opublikowano je w związku z dziewięćsetną rocznicą powstania klasztoru w Cîteaux — Cistercium, przy współudziale cystersów z klasztoru w Mogile.

„Monasticon” jest elementem rozwijających się od dwóch–trzech dziesięcioleci badań historyków polskich nad monastycyzmem, różnorodnymi przejawami i formacjami życia zakonnego w przeszłości. Wśród wielu form

¹⁴ *Bitva na Moravském Polí (U Suchých Krut a Jedenspeigen)* 26. srpna 1278, s. 163–189.

¹⁵ *Umění na dvoře Přemysla Otakara II v rámci středoevropských kulturních okruhů 13. století*, s. 191–196.

¹⁶ *Výzkumné pohledy na vídeňský Dvorský hrad/Hofburg*, s. 197–202.

¹⁷ *Přemysl Otakar II a program jeho pražského pohřebiště*, s. 203–216.

¹⁸ *Klářter minoritů a klášter ve Znojmě a jeho středověká podoba*, s. 217–236.

¹⁹ *Ka dodenní život v rakousko–českých vztazích, notá Přemysla Otakara II*, s. 237–245.

²⁰ *Hodnostáři rytířských duchovních řádů na dvorech posledních Přemyslovců*, s. 247–260.

²¹ *Krepcí jezdeckého pečetiho typu na konci 12. a v první polovině 13. století na příkladu pečeti Babenberků a Přemyslovců*, s. 261–273.

życia monastycznego w Europie zakonowi cysterskiemu przypadła w dziejach, zwłaszcza w XII i w XIII w., rola szczególnie: w aspekcie szeroko rozumianej historii mentalności, historii gospodarczej i społecznej, historii sztuki — także w Polsce. Jerzy Strzelczyk niejednokrotnie publikował już prace poświęcone dziejom tego zakonu.

Zakon cysterski, który narodził się w czasie kryzysu postaw wieku XI w Europie Zachodniej, przejawiającego się m.in. ucieczkami „na pustynie” (jak kartuzi i kameduli), którego drugi założyciel, św. Bernard z Clairvaux, nawoływał w połowie XII w. do ucieczki z miast, zwłaszcza z Paryża — „Babilonu”, do pustelni, gdzie „lasy i kamienie nauczą cię więcej niż jakikolwiek mistrz”, w połowie następnego stulecia docenił znaczenie pracy intelektualnej (także w szkołach w miastach) i studiów. Początkowo „oderwani od świata” cystersi stali się znakomitymi organizatorami, wręcz przedsiębiorcami i studentami na uniwersytetach. Do rangi symbolu urasta założenie w Paryżu w 1245 r. Collegium Bernardinum, dla cystersów studiujących w tym mieście, przez opata Clairvaux, wcześniejszego studenta w Oksfordzie, Stefana Lexingtona.

Charakter bardziej ogólny, wstępny mają cztery pierwsze artykuły pierwszego tomu „Monasticonu”. Andrzej M. Wyrwa przedstawił najdawniejsze dzieje zakonu w Europie Zachodniej, tło historyczne i kulturalne, a także początki cystersów na ziemiach polskich. Trudno tu oczywiście o ustalenia całkiem nowe — zwłaszcza w stosunku do dziejów powszechnych. Jest to w dużej mierze podsumowanie stanu bardzo obszernych badań. Nowy kształt przestrzeni cysterskiej, organizacja życia klasztoru (komenda i jej przezwyciężenie), życie społeczności cystersów w tym czasie, kultura intelektualna, mecenas artystyczny — to kwestie poruszane przez Henryka Gapskiego w artykule o cystersach w Rzeczypospolitej i na Śląsku w XVI–XVIII w. Charakter wprowadzający ma także artykuł Piotra P. Gacha o cystersach na ziemiach polskich i na Śląsku w latach 1772–1914, w którym rozpatrywany jest problem kasat poszczególnych klasztorów. Dziejom najnowszych cystersów w Polsce poświęcił artykuł Andrzej M. Wyrwa.

Odrębną część pierwszego tomu „Monasticonu” poświęcona jest cysterskiej duchowości: sprawom modelu ascezy, modlitwy itp., a także wkładu w polską duchowość do XVIII w. (Jakub z Paradyża, Jan z Kęt, królowa Jadwiga i in.). Część ta składa się tylko z jednego artykułu. Tekst ten, wymagający także wiedzy wykraczającej poza warsztat historyczny, napisał cysters, o. Iwo Kołodziejczyk.

Na szczególną uwagę w pierwszym tomie „Monasticonu” zasługują studia nad działalnością kulturową cystersów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej. Postulat osobnych badań nad dokumentami i skryptoriami polskich cystersów — kompleksową analizę dyplomatyczną i paleograficzną — postawił po raz wtóry, po Kazimierzu Bobowskim, Józef Dobosz. Dokumenty cysterskie — według jego założenia — to zarówno dyplomy będące dziełem skryptoriów klasztornych, jak i te powstałe w innych kancelariach, a do klasztorów cysterskich skierowane. Jest więc co badać. Nie należy jednak zapominać, że większość tej kategorii źródeł z okresu średniowiecza była już wydawana i omawiana w ciągu ostatnich dwóch stuleci. Artykuł Dobosza to jednak przede wszystkim podsumowanie stanu badań — tak polsko–jak i niemieckojęzycznych: wydań kodeksów dyplomatycznych i ogromnej literatury o charakterze erudycyjnym. Autor przedstawił także następane potrzeby: poszerzenie badań o charakterze monograficznym nad poszczególnymi klasztorami, badanie kopiarzy używanych od połowy XIII do XIX w., wzajemne kontakty klasztorów i przenoszenie się w ich obrębie wzorców pisarskich (dukt i dyktat). „Nade wszystko jednak — podsumowuje Dobosz — należy podjąć całościowe badania nad kulturą cystersów, a w tym zwłaszcza nad kulturą piśmienniczą bez, sztucznego chyba, wydzielenia skryptorium dokumentowego, książkowego czy kwestii bibliotek klasztornych” (s. 149). Badania winny więc wykroczyć — o ile dobrze rozumiem — poza sprawy *sensu stricto* dyplomatyczne i paleograficzne, i wejść na szersze pole badań nad kulturą literacką. Tu jednak należy zauważyć, że postulat Dobosza obejmuje *de facto* bardzo szerokie badania nad całością kultury piśmienniczej nie tylko cystersów, lecz także całej (według określenia Jeana Leclercq’a) tradycyjnej „teologii monastycznej” — nie tylko w Polsce i na Śląsku, lecz w całej Europie. I nie chodzi tu tylko — co wyraźnie trzeba zaznaczyć — o badanie recepcji poglądów „wielkich autorów” (nie tylko z pierwszej ręki, lecz także za pośrednictwem kompilacji i np. florilegiów), lecz także praktyki pisarskiej utrwalonej w skryptorium, w zasobach bibliotek itp. Zadanie to rzeczywiście ogromne, wymagające doskonałych bibliotek zaopatrzonych w najnowsze serie wydawnicze źródeł z szeroko rozumianej kultury literackiej, katalogów — także średniowiecznych — europejskich bibliotek cysterskich (ostatnio wydano dawne katalogi rękopisów z bibliotek w Cîteaux i Clairvaux), nad obecnością rękopisów poszczególnych autorów lub kompilatorów, ich przenikaniem na nasze ziemie itp. Należy zauważyć, że praca ta odpowiadałaby kierunkom badań nad kulturą średniowieczną, także cysterską, podjętym w ostatnich dziesięcioleciach w Europie Zachodniej. Szkoda jednak, że artykuł Dobosza jest tylko „rzuceniem pomysłu”, bez bardziej wymiernych wskazówek i prób rozwiązań tak

ważnego, lecz bardzo trudnego do zrealizowania — w naszych obecnych warunkach — projektu. Szkoda, że nie jest on bardziej konkretnym drogowskazem...

Charakter podsumowujący stan badań i ujmujący zarys problematyki ma również artykuł Rafała Witkowskiego o bibliotekach klasztornych naszych opactw cysterskich. Miejmy nadzieję, że — podobnie jak w przypadku powyższego postulatu Dobosza — doczekamy się wyników badań nad zasobami bibliotek, nad kulturą literacką naszych cystersów, nad uogólnieniem i oceną, a nie tylko rozpoznaniem poszczególnych szczątków dawnych zasobów.

Badaniu szkół i studiów w polskich klasztorach cysterskich od XIII do XVIII w. poświęcony jest cenny artykuł Krzysztofa Kaczmarka. Autor zajmował się już wcześniej kulturą szkolną także innych zakonów, zwłaszcza dominikanów. Dysponuje więc bardzo istotną w tej dziedzinie wiedzą porównawczą. Badania nad historią dominowania w średniowieczu i w epoce nowożytnej — o ile prowadzone nie według tradycyjnego schematu historii doktryn i struktur — należą obecnie do najbardziej frapujących dziedzin badawczych mediewistyki i historii nowożytnej. Daleko w stosunkowo krótkim (s. 172–188) artykule Kaczmarka do wyczerpania kwestionariusza problemów związanych z funkcjonowaniem na ziemiach polskich szkół cysterskich. Autor koncentrował się na mniej frapującym problemie struktur szkolnych. Zwrócił on jednak uwagę na potrzebę intensywnych studiów nad słabo obecnie znanymi szkołami konwentualnymi szarych mnichów, ich programem i efektywnością nauczania. Warto się jednak zastanowić (i traktuję to jako głos w dyskusji, a nie uwagę), czy na odrębne badania nie zasługuje — o ile na to pozwalają źródła — sprawa autorów szkolnych w cysterskich szkołach, czyli także kultury literackiej (tym bardziej, że efekty wykształcenia postuluje badać Dobosz i Witkowski), początkowy stosunek polskich cystersów do „teologii monastycznej”, szkół w miastach, zagranicznych studiów uniwersyteckich w XIII i na początku XIV w. Można zastanawiać się także, czy źródła pozwalają na badanie, tak w średniowieczu, jak zwłaszcza w czasach nowożytnych, pochodzenia społecznego uczniów, ewentualnego istnienia szkolnych grup rówieśniczych, funkcji społecznej cysterskich szkół, elementów „życia codziennego” w tych szkołach itp.

Klasycznym tematem związanym z obecnością cystersów na naszych ziemiach jest sprawa ich działalności gospodarczej. Józef Dobosz i Andrzej M. Wyrwa poświęcili tej sprawie artykuł, który jest „nie tyle syntezą gospodarczych dziejów polskich cystersów i uzupełnieniem tej luki w historiografii rodzimej, ile próbą zestawienia dotychczasowych osiągnięć i wskazaniem obszarów dalszych dociekań” (zob. s. 189). Autorzy dochodzą do wniosku, że — w świetle dotychczasowych badań — faktyczne znaczenie cystersów dla poszczególnych makro- i mikroregionów należy oceniać bardziej powściągliwie niż w XIX-wiecznej i międzywojennej literaturze przedmiotu. W cystersach należy widzieć nie tyle „pionierów” i „nosicieli nowych trendów gospodarczych na tereny Słowiańszczyzny”, lecz raczej ludzi, którzy w poszczególnych okresach włączali się bardzo umiejętnie i roztropnie w życie różnych społeczeństw, współdziałając z nimi na zasadach równoprawnych partnerów, którzy dbali przede wszystkim o zabezpieczenie bytu swym klasztorom. Cystersi byli jednym z elementów składowych całego systemu gospodarki kraju. O ile dociekania nad dziejami gospodarczymi poszczególnych klasztorów w średniowieczu, mimo luk, są obecnie bardzo zaawansowane, o tyle dzieje nowożytne — od przełomu XV i XVI w. do kasat — stanowią wciąż niemal zupełnie nie tknięte pole badawcze.

Problematyką średniowiecznej architektury i sztuki w kręgu cysterskim w Polsce zajął się Leszek Wętecko. Cenne są jego podsumowujące uwagi i materiał ilustracyjny. W aneksach zamieszczono także wyniki badań szczegółowych z dziedziny historii sztuki. Na uwagę zasługuje artykuł Ewy Łuznięckiej o studiach nad kolorystyką i fakturą architektury średniowiecznych klasztorów cysterskich w Polsce oraz Marii Poksińskiej i Piotra Niemcewicza o polichromii wystroju architektoniczno-rzeźbiarskiego kościoła cystersów w Sulejowie.

Tom drugi „Monasticonu” to szczegółowy katalog wszystkich męskich klasztorów cysterskich, zbudowany według schematu: nazwa klasztoru według źródeł; lokalizacja klasztoru; macierz; wezwanie; zarys dziejów; historia budowy, losy obiektów sakralnych i klasztornych; opis kościoła, klasztoru i wyposażenia wnętrza (wraz z rysunkami i planami); inne obiekty pocysterskie; filie; kasata; źródła i literatura. Omówiono w ten sposób następujące klasztory: Bierzwnik, Bukowo, Byszewo–Koronowo, Henryków, Jemielnica, Jędrzejów, Kacice–Mogila, Kamieniec, Kimbarówka, Kolbacz, Koprzywnica, Kraków Nowa Huta — Szklane Domy, Krzeszów, Łąd, Lubiąż, Ludźmierz–Szczyrzyc, Łekno–Wągrowiec, Mironice, Obra, Oliwa, Olizarowy Staw, Paradyż (Gościkowo), Podgródki–Pelplin, Sulejów, Szpetal, Wąchock, Wieleń–Przemęt, Wistycze, Woszczyce–Rudy, Zem-

sko–Bledzew. Uzupełnieniem jest bardzo bogaty i cenny materiał ilustracyjny: 285 barwnych ilustracji wysokiej jakości technicznej. Praca doprawdy imponująca.

Na uznanie zasługuje również bardzo bogate zestawienie bibliograficzne, obejmujące źródła i opracowania do dziejów zakonu cysterskiego w Polsce (s. 393–503). Jest to istotne dopełnienie zarówno części syntetycznej (t. I), jak i katalogowej (t. II). Całość kończą indeksy osobowe i topograficzne oraz spis ilustracji.

Adam Fijałkowski
Uniwersytet Warszawski
Wydział Pedagogiczny
Katedra Historii Oświaty i Wychowania

Anna Supruniuk, Otoczenie księcia mazowieckiego Siemowita IV (1374–1426). Studium o elicie politycznej Mazowsza na przełomie XIV i XV wieku, Wydawnictwo DiG, Warszawa 1998, s. 374.

Historiografia polska wzbogaciła się o kolejną publikację poświęconą dziejom średniowiecznego Mazowsza. Praca dotyczy otoczenia księcia mazowieckiego Siemowita IV, sprawującego rządy na Mazowszu plockim w latach 1381–1426 (wcześniej, od 1374 r., na mniejszym terytorium w dzielnicy czersko–rawskiej). Dysertacja składa się ze wstępu, czterech rozdziałów oraz najobszerniejszej części biograficznej, w której alfabetycznie omówiono życiorysy osób z otoczenia Siemowita IV. Rozprawę uzupełnia aneks zawierający wykaz urzędników książęcych, *itinerarium* księcia z lat 1374–1426, wykaz wykorzystanych źródeł i literatury oraz indeks osób i nazw geograficznych.

W I rozdziale autorka omówiła politykę wewnętrzną i zagraniczną Siemowita IV w okresie jego rządów w dzielnicy czersko–rawskiej w latach 1374–1381 oraz na Mazowszu plockim od 1381 r. do śmierci księcia w 1426 r. Jest to wartościowe opracowanie, oparte na szeroko wykorzystanej bazie źródłowej i literaturze przedmiotu. Cenne są spostrzeżenia na temat zabiegów Siemowita IV o koronę polską, a także uwagi na temat działalności ekonomicznej i ustawodawczej tego władcy w księstwie plockim i ziemi bełskiej. Wypada również się zgodzić z oceną stosunków Siemowita IV z królem polskim; na złagodzenie ich miała duży wpływ żona księcia, Aleksandra Olgierdówna, ukochana siostra Władysława Jagiełły. Ważne są uwagi na temat działalności Siemowita IV w odniesieniu do instytucji kościelnych, których dobra leżały na terenie władztwa tego księcia, m.in. arcybiskupstwa gnieźnieńskiego oraz biskupstw: poznańskiego i plockiego. Jednak szczególną opieką Siemowit IV (podobnie jak i jego ojciec) otaczał klasztory, zwłaszcza augustianów w Rawie. W 1417 r. książę wraz z żoną Aleksandrą otrzymał pozwolenie papieskie na ufundowanie klasztoru karmelitów w Płońsku. Słusznie podkreśla autorka, że była to jedna z pierwszych fundacji karmelickich na ziemiach polskich. Przy omawianiu działalności gospodarczej Siemowita IV podano, że książę w 1376 r. lokował Magnuszew w ziemi czerskiej, jednak w rzeczywistości było to tylko nadanie targu i jarmarku tej osadzie targowej należącej do Świętosława Rzeczywy h. Ogon, dokument lokacyjny został wystawiony prawdopodobnie później.

Z recenzowanej pracy wynika, że Siemowit IV wystawił w latach 1374–1381 (do 16 czerwca 1381, tj. do śmierci ojca) siedem dokumentów i jeden skrypt dłużny, wydaje się jednak, że książę jest także wystawcą przywileju dla dóbr Leżenice i Bobrowniki w ziemi czerskiej, należących do rodu Nałęczów. Dokument ten znany tylko ze wzmianki¹, był oblatowany w niezachowanych obecnie księgach ziemskich wareckich i dotyczył prawdopodobnie przeniesienia wspomnianych dóbr z prawa polskiego na chełmińskie. W 1375 r. ziemia czerska należała do Siemowita IV, dlatego należy przyjąć, że dokument dla Nałęczów wystawił Siemowit IV, podobnie

¹ A. Boniecki, *Herbarz polski* t. XIV, Warszawa 1911, s. 212.